

ANICA NAZOR

Razred za filološke znanosti

Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR-10000 Zagreb

O OTKRIĆU GLAGOLJSKOGA *SENJSKOGA MISALA* I NJEGOVIH RIJETKIH PRIMJERAKA

U Senju je koncem 15. st. utemeljena tiskara i u njoj je od 1494. do 1508. godine glagoljskim slovima tiskano sedam knjiga, od kojih su se očuvali rijetki originalni primjerci. Prvi je iz tiska izašao *Misal* 7. kolovoza 1494. godine, od kojega su očuvana tri originalna nepotpuna primjerka i jedan fragment (dvolist). Malo je poznato kad su i kako otkrivani *Senjski misal* i njegovi originalni primjerci. Autorica smatra da spomenuta činjenica zaslužuje pozornost i da je jubilej Senjanina akademika Milana Moguša prilika da se ona istraži. To više što je zalaganjem M. Moguša Akademija 1994. godine objavila faksimilni pretisak *Misala* i njime obilježila 500. obljetnicu izlaska iz tiska.

Naš slavljениk, akademik Milan Moguš, Senjanin, istraživao je izdanja, tiskana glagoljicom u Senju koncem 15. i prvom desetljeću 16. stoljeća. Osobito je zaslužan za objavljivanje faksimilnoga pretiska *Senjskoga misala* iz 1494. godine. Senjsku su tiskaru utemeljili domaći duhovni intelektualci za vlastite potrebe: da za glagoljaše prirede i otisnu osnovne bogoslužne knjige te suvremene crkvene priručnike i nabožna (književna) djela na svom jeziku, koja se tada uvelike tiskom izdaju na europskom kršćanskom Zapadu (poznato je sedam glagoljskih izdanja senjske tiskare).

Prvi je iz tiska izašao *Misal*: 7. kolovoza 1494. godine, od kojega su se očuvala tri nepotpuna primjerka i jedan fragment. Zalaganjem akademika Milana Moguša, tada glavnoga tajnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Akademija je 1994. godine objavila faksimilni pretisak *Misala* i njime obilježila 500. obljetnicu njegova objavljivanja.

Misal, osnovna katolička bogoslužna knjiga, tiskan je na papiru (216 listova, 4°, 20 cm). Tekst je složen u dva stupca. Tisak je dvobojan: crno-crven. Sadržji kalendar, temporal (*proprium de tempore*), red i kanon mise (*ordo et canon missae*), zavjetne mise (*missae votivae*), komunal (*commune sanctorum*), sanktoral (*proprium sanctorum*) i ritualne tekstove. Završava opširnim kolofonom.

Malo je poznato kad je otkriven glagoljski *Senjski misal* iz 1494. godine i njegovi vrlo rijetki originalni primjerci. Čini mi se stoga da ta činjenica zaslužuje pozornost i da je jubilej Senjanina akademika Milana Moguša prava prilika da se o njemu ponešto progovori.

Glagoljski *Senjski misal* otkrio je filolog Zadranin Ivan Berčić (Brčić 1824.-1870.), profesor staroslavenskoga jezika i staroslavenske liturgike, Staroga zavjeta i istočnih jezika u zadarskom sjemeništu, od 1867. godine pravi član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Jagić ga je nazvao “uskrsiteljem glagoljskih nauka u Dalmaciji”. Berčićev se filološki rad uklapa u opća nastojanja narodnoga preporoda u Dalmaciji, “a usmjeren je prema obnovi slavenskoga bogoslužja i istraživanju hrvatskoglagoljske baštine” (Tandarić). Zarana je (od 1848. godine) počeo prikupljati glagoljske (i druge) pisane i tiskane spomenike. U početku ih je slao Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, a potom je s ljubavlju, poštovanjem i uz odricanje¹ počeo sastavljati vlastitu zbirku. Smatrao je da će pronalaskom novih tekstova moći uspostaviti tekst hrvatske crkvenoslavenske *Biblije* iz liturgijskih knjiga. Glagoljaši su, naime, smatrali da je crkvenoslavenski jezik kojim su napisani (i tiskani) biblijski, liturgijski i književni hrvatski glagoljski tekstovi, imao ulogu višega kulturnog, zapravo književnoga jezika. O toj Berčićevoj namjeri govore njegovi objavljeni glagoljski tekstovi, ponajprije *Ulomci Svetoga pisma obojega uvjeta*, objavljeni u Pragu u pet knjiga (1864.-1871.) Njegova se zbirka sastoji od glagoljskih rukopisnih fragmenata i cjelovitih rukopisa te primjeraka tiskanih glagoljskih knjiga, koji potječu ponajviše sa zadarskih i kvarnerskih otoka te iz Dalmacije. Veći dio zbirke čuva se od 1874. godine u Sankt-Peterburgu u današnjoj Ruskoj nacionalnoj biblioteci (nekoć Carskoj javnoj biblioteci) kao zasebna cjelina.²

Prvi trag *Senjskom misalu* Ivan Berčić otkrio je 1849. godine u selu Ugljanu na istoimenom otoku nedaleko od Zadra. Ondje je našao “premalešan komad”, pola lista nepoznata izdanja misala, koji se nije slagao ni s jednim dotad poznatim tiskanim glagoljskim misalom. Kad ga je usporedio s knjigama tiskanima u Senju 1507. i 1508. godine – *Naručnikom plebanuševim*, *Transitom sv. Jerolima* i *Korizmenjakom* – koje je posjedovao, zaključio je da je u “ovomu listu i tim knjigama jedno pismo i da iz jedne te iste tiskare potekoše, te da misal bit će tiskan u Senju oko g. 1507.” (Brčić 1881: 169). U drugom selu na Ugljanu otkrio je 1854. godine dva lista *Misala*. Napokon mu je 1863. godine

¹ Kako je prikupljao spomenike sam je rekao kad je otkrio dotad nepoznato senjsko izdanje *Marijinih mirakula*: “Ovu knjižicu Grgurove tiskarnice, nepoznatu barem prošlom i sadašnjem vijeku, našao sam g. 1866. koncem kolovoza, kad sam obišao mal da ne sva sela na velikom otoku te u svakom selu zašao u sve kuće, u kojih življahu naši glagoljaši” (Brčić 1881: 168).

² O Berčićevoj glagoljskoj zbirci u Sankt-Peterburgu pisao je Ivan Milčetić (1955), potom Svetlana O. Vjalova, koja je opisala i objavila sve fragmente (2000).

nekoć njegov učenik (tada župnik u Tkonu na otoku Pašmanu) Srećko Bakija donio iz rodnoga mjesta Pakoštane “željeni iztisak”, ali okrnjen na početku i na svršetku, bez kolofona, “kojega kako ugledah, namah u njem zapoznah toli žudeni misal.” (Brčić 1881: 169). Primjerak je potanko opisao i zaključio da je tiskan oko 1507. godine u “senjskoj tiskarnici”, u kojoj je 1507. i 1508. radio “njeki Grgur” (Grgur Senjanin), tiskar, koji je živio u Mletcima, a rodom je Senjanin. Berčiću su bila poznata senjska glagoljska izdanja iz godine 1507. (*Naručnik plebanušev*) i 1508. (*Transit sv. Jerolima i Korizmenjak*). Sam je pak otkrio i opisao još nepotpun primjerak senjske knjižice *Od dobra umrtija* (*Ars bene moriendi*) s malim *Ritualom* i nepotpun primjerak *Marijinih mirakula*. Na temelju tipografskih svojstava i poznavanja spomenutih izdanja senjske tiskare zaključio je da su oba izašla u Senju (Brčić 1881: 167–169).³ Berčiću nije bilo poznato da je tiskara u Senju djelovala već u 15. stoljeću, jer su djela s podacima u kolofonima iz toga vremena otkrivena nakon njegove prerane smrti. Istom 1894. godine, dvadeset i četiri godine nakon Berčićeve smrti, pojavio se gotovo potpun primjerak *Senjskoga misala* u antikvarijatu Ludwiga Rosenthala u Münchenu, koji ima opširan kolofon s datumom, mjestom tiskanja, s imenima tiskara i suradnika: 1494. *Miseca avgusta 7. ovi misali biše početi i svršeni v Senji. Kraljujući tada svitolomu kralju ugrskomu Ladislavu. I sideći tada na prestole apustolskom svetomu otcu Aleksandru papi Šestomu. A biše štampani s dopušćen’jem i volju gospodina biskupa. Od domona (!) Blaža Baromića i domina Salvestra Bedričića i žakna Gašpara Turčića. Bog nas spasi amen.*

Rosenthal je primjerak poslao znamenitom Vatroslavu Jagiću u Beč, koji se mogao uvjeriti da je *Misal* tiskan u Senju već 1494., a ne 1507. kako je Berčić pretpostavljao. Ipak, oprezni je Jagić provjeravao postoji li *Misal* iz 1507. godine, iako se uvjerio da se Berčićev tekst objavljen iz *Misala* (u njegovoj *Chrestomathiji* 1859. i Čitanci staroslavenskoga jezika 1864. godine) od riječi do riječi slaže se s tekstem *Misala* iz 1494. godine. Na primjer, Jagić se obratio jezikoslovcu Stjepanu Bosancu da u Zagrebu provjeri postoji li *Misal* iz 1507. godine. Oglasio je pismo u *Viencu* (18. kolovoza 1894., br. 33, str. 53A), u kojem moli prijatelje hrvatskih starina da mu jave je li tko vidio primjerak tiskanoga glagoljskog misala iz 1507. godine. Napokon je mogao zaključiti da je 1507. godina “puka kombinacija i nagađanje naših bibliografa” te da 1507. godine glagoljski misal nije ni tiskan.

---

³ Za knjižicu *Od dobra umrtija* s *Ritualom* piše: “Prispodobiv pismena ove knjižice, pa i broj redaka na svakoj strani i širinu s *Transitom sv. Jerolima*, to se namah sjetih, da je iz iste tiskare *Transitus* i ovi obrednik” (Brčić 1881: 167).

Jagić se zalagao da se Rosenthalov primjerak, ponuđen na aukciji 1. svibnja 1895. godine u Münchenu, otkupi za Sveučilišnu biblioteku u Zagrebu, ali je u natjecanju cijena toliko narasla da sredstva Zagreb nije mogao namaknuti. Otkupljen je za Mađarski nacionalni muzej u Pešti. Zbog visoke cijene mađarski je slavist Oszkár Ásbóth na početku svojega iscrpnoga opisa *Misala*⁴ istaknuo da je knjiga “iznimno vrijedna” i da je stečena velikom materijalnom žrtvom: “Zbog silne konkurencije Zagrepčana cijena je knjige narasla do 1505 maraka.”

Primjerak se čuva u Budimpešti u Országos Széchényi könyvtár (Inc. 988). Najpotpuniji je od triju očuvanih originalnih primjeraka: nedostaje mu prvi list kalendara za siječanj i veljaču, pa 130. list, koji je nadoknađen i dolijepljen u primjerak s odgovarajućim tekstom prefacija rukom ispisanih čitkim glagoljskim kurzivnim pismom. Nedostaje list s kanonskim Raspećem. Primjerak je nekoć bio u liturgijskoj upotrebi u Rijeci u samostanu augustinaca i ondje je, vjerojatno, ostao do ukinuća reda 1788. godine. U Rijeci su možda primjerku dodana dva rukopisna dodatka ispisana jednom rukom - na početku i na svršetku.

Spomenuti Berčićev (nepotpun) primjerak čuva se u Sankt-Peterburgu u Ruskoj nacionalnoj biblioteci (sign. Berč. 2).

Jedan, vrlo nepotpun, primjerak (bez kolofona) otkrio je 1982. godine konventualac o. Josip Vlahović u knjižnici franjevac konventualaca u gradu Cresu na istoimenom otoku. Otkrio ga je prilikom prenošenja knjiga iz samostanske knjižnice: učenik je nosio nekoliko knjiga, a o. Vlahoviću se pogled usredotočio na *Senjski misal*. Zamolio je učenika da mu knjigu izdvoji. Nije znao zašto je to učinio, ali mu je “intuicija govorila da je knjiga vrlo vrijedna”. U to se uvjerio kad je knjigu donio u Staroslavenski institut u Zagrebu, gdje je identificirana kao *Senjski misal*, zahvaljujući tomu što Staroslavenski institut posjeduje fotokopije budimpeštanskoga primjerka. Creski se primjerak čuva u knjižnici franjevac konventualaca u Cresu. Restauriran je zalaganjem konventualca Tomislava Mrkonjića u Vatikanu 1985. godine prilikom izložbe *Tre alfabeti per gli Slavi*, na kojoj je bio izložen povodom 1100. obljetnice smrti sv. Metoda.

Fragment *Senjskoga misala* (listove 131-133) otkrio je koncem rujna 1984. godine Rus Andrej Kruming (pisac prvoga kataloga tiskanih glagoljskih knjiga) u Odessi (Odesskoj državnoj znanstvenoj biblioteci, sign. 1-8814), uložena u primjerku glagoljskoga Kožičićeva *Misala hrvatskoga* iz 1531. godine. Fragment sadrži svršetak reda mise, kanonsko Raspeće i početak kanona mise.

⁴ Opis je objavljen 1896. na mađarskom jeziku. Na hrvatski jezik prevela ga je Orsolya Szentesi Žagar. Prijevod je objavljen u *Senjskom zborniku* 23 (1996.), 59–84. Nešto kraći Ásbóthov opis izašao je na njemačkom jeziku 1897. godine.

U Odessu je mogao dospjeti s bibliotekom poljskoga slavista Andreja Kucharškoga, koji je boravio u Hrvatskoj i putovao po otocima i Dalmaciji. Odesski je fragment važan po tome što je jedini očuvao drvorez kanonskoga Raspeća. Kruming smatra da je kliše drvoreza mogao donijeti iz Venecije Blaž Baromić.⁵

U zaključku se možemo složiti da činjenice vezane uz otkriće glagoljskoga *Senjskog misala* iz 1494. godine i očuvanost vrlo rijetkih njegovih originalnih primjeraka pokazuju od kolike je važnosti objavljivanje faksimilnoga pretiska. U njegovu objavljivanju nezaobilazna je uloga akademika Milana Moguša.

Literatura

- ÁSBÓTH, OSZKÁR 1897. Das zu Zengg in Jahre 1494 gedruckte glagolitische Missale. *Archiv für slavische Philologie* 19, 1-2, 214–229.
- ÁSBÓTH, OSZKÁR 1996. Az 1494-iki zenggi glagolita misekönyvszemle. *Magyar Könyvszemle*, 4, Budimpešta. (Hrvatski prijevod O. Szentesi Žagar objavljen u *Senjskom zborniku* 23, 1996, 59–84).
- BAKMAZ, IVAN 1998. Pisar i tiskar u osobi Blaža Baromića. *Senjski glagoljaški krug 1248.-1508.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 9–13.
- BERČIĆ (BRČIĆ), IVAN 1881. Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo. *Rad JAZU* 59, 158–186.
- BOGOVIĆ, MILE 1998. Hrvatsko glagoljsko tisućljeće. *Senjski zbornik* 25. Prirodna knjiga. Senj.
- HERCIGONJA, EDUARD 1975. Srednjovjekovna književnost. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 2*, Zagreb: Liber.
- JAGIĆ, VATROSLAV 1894. Književnost. Hrvatska. Hrvatski misal štampan godine 1494. u Senju. *Vienac* 33, 532.
- KRUMING, ANDREJ 1987. Glagoličeskij Missal 1494 g. *Fedorovskie čtenija* 1982. Moskva, 185–189.
- KRUMING, ANDREJ 1998. Izdanija glagoličeskoj tipografii v Sene. *Senjski glagoljaški krug 1248.-1508.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 59–104.
- MILČETIĆ, IVAN 1955. Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu. *Radovi Staroslavenskog instituta* 2, 93–128.
- MOGUŠ, MILAN 1994. Predgovor. *Senjski glagoljaški Misal 1494.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 3–4.
- PANTELIĆ, MARIJA S. AGNEZIJA 1998. Budimpeštanski primjerak *Senjskog misala* iz god. 1494. *Senjski glagoljaški krug 1248.-1508.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 129–153.

⁵ Isti se drvorez javlja i u nekim primjercima *Naručnika plebanuševe* (npr. u potpunom primjerku, pohranjenom u Knjižnici franjevac trećoredaca na Ksaveru u Zagrebu).

- ŠIMIĆ, MARINKA 1998. Leksik Muke po Mateju u Senjskom misalu. *Senjski glagoljaški krug 1248.-1508.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 199–2014.
- TANDARIĆ, JOSIP 1982. Prvotisak senjske tiskare u samostanu franjevacu konventualaca u Cresu. *Croatica christiana periodica*, 7, 11, 184–185.
- VAJS, JOSIP 1948. Najstariji hrvatskoglagojski misal. *Djela JAZU*, knj. 38, 47–49.

On the discovery of the glagolitic *Missal of Senj* and rare copies thereof

Summary

In 1849, Ivan Berčić of Zadar made the first step towards the discovery of the first trace of the glagolitic *Missal of Senj* of 1494 in the village of Ugljan on the island of Ugljan in the vicinity of Zadar. There he found one half of one leaf of the book. In 1854, in another village on the island of Ugljan, he discovered two more leaves of the *Missal*, while in 1863, his former student, Srećko Bakija, “in whom, the moment I set my eyes on him, I saw the so-much-desired missal” (Berčić), brought him an incomplete copy (notched at the beginning and at the end) from the village of Pakoštane. He wrote a very detailed description of this copy and concluded that it had been printed in Senj in 1507. Twenty-four years after Berčić’s death, a copy of the *Missal*, complete with detailed colophon, emerged in Ludwig Rosenthal’s second-hand bookshop in Munich; in the book, its publication date was recorded: *1494. Miseca avgusta 7. ovi misali biše početi i svršeni v Senji... (in 1494, on the 7th day of the month of August, this missal was commenced and finished in Senj...)*. The copy was bought for the Hungarian National Museum in Budapest at an auction held on 1 May 1895, despite Vatroslav Jagić’s endeavours for it to be bought for the University Library in Zagreb. During the auction, the price grew too quickly, so that Zagreb could not compete. Hence, at the beginning of his extensive description of the *Missal*, Hungarian Slavist Oszkár Ásbóth emphasised that the book was “of exceptional value” and that considerable material sacrifice accompanied its acquisition.

In 1982, conventual friar Josip Vlahović discovered one rather incomplete copy in the library of the conventual Franciscan friars in the town of Cres on the island of Cres.

In 1984, Andrej Kruming discovered a fragment of the *Missal of Senj* (leaves 131–133) in Odessa (the State Scientific Library of Odessa, sign. 1-8814.). This fragment is of importance, since it is the (only) preserved canonical crucifix in xylograph.

The facts related to the discovery of the Glagolitic *Missal of Senj* of 1494 and the state of preservation of the rare original copies thereof present arguments in favour of the importance of publishing a facsimile reprint. Regarding the publishing itself, Milan Moguš, Fellow of the Croatian Academy of Sciences and Arts, who was born in Senj, played an essential role in the reprinting of the missal.

Ključne riječi: *Senjski misal*, senjska glagoljska tiskara, Milan Moguš

Key words: *Missal of Senj*, printing house of Senj, Milan Moguš

